

**РЕЛЯЦІЯ “НЕБО – ЗЕМЛЯ” У МІФОПОЕТИЧНІЙ МОДЕЛІ СВІТУ
ПОЕЗІЇ ЛЕОПОЛЬДА СТАФФА**

У міфологічній вертикалі тривірневого простору давніх греків ПІДЗЕМЕЛЛЯ, ЗЕМЛЯ і НЕБО останнє вважалося найбільш сакральною точкою простору, так званим кінцем “світової вісі”. Міфічні постаті у поезії Л. Стаффа репрезентують усі три сфери простору: безсмертні боги і божества піднебесся представлені особами Зевса, Діоніса, Аполлона разом з дев'ятьома музами та багатьох інших, земні герої – Одисеєм, напівземним Прометеєм, Гектором та ін., підземелля – образами річки Лети і Харону, Еребу тощо.

Згідно з міфом про втрачений рай, на що не раз посилається у своїх дослідженнях М. Еліаде, в праісторичну епоху небо було ближче до землі, а між богами й людьми існував постійний зв'язок, однак в результаті якоїсь помилки шлях на небо для людей закрився і тільки деякі герої, правителі й колдуни могли потрапити туди. Лоли, таї та китайці вірили, що після смерті людина знаходить шлях на Небо [6, 325].

У багатьох міфопоетичних моделях світу (північно- та середньоазійській, релігії Майя, слов'янській тощо) у якості своєрідної космічної вісі виступає Світове дерево, що проходить через три світи: гілками проростає у верхній (“небесний”) світ, корнями – у нижній (“підземний”), а ствол є центром, через який проходить середній (“земний”) світ. У грецькій міфології поняття Світового дерева відсутнє, проте в середньовічних грецьких народних традиціях згадується про існування Дерева, що тримає Землю.

Дублюється подібна міфологічна концепція і в поезії Л. Стаффа. У вірші “Zmierzch” верхівки дерев тягнуться до метонімічного образу небес, уособленням яких стає Бог:

*Tylko drzewa, choć zachód od dołu je skraca,
Ognistymi szczytami mocno wierzą w Boga [4, 742].*

Можна припустити, що епітет "ognistymi", який характеризує верхівки дерев, очевидно, за задумом автора, повинен вказувати ще на одну цікаву деталь міфу про Світове дерево, згідно з яким частинам дерева відповідають чотири елементи Космосу: низу – Вода і Земля, верхівці – Повітря і Вогонь.

У вірші з циклу "Nokturny" Л. Стаффа знову експонує аналог Світового дерева, наголошуючи на небесній приналежності його верхівок:

*Pod srebrnym snem błękitów,
Pod gwiazd zakłęciem,
Drzewa smukleją szczytów
Swych wniebowzięciem [4, 305].*

Варіантами Світового дерева, за допомогою яких реалізувалося сполучення між небом і землею, стають у міфах і обрядах образи мосту, гори, веселки, мотузки, ліани, храму тощо. Сходження на небо по канату, а також магічний політ проповідувались і в традиціях Тибету. Не менш виразною варіацією сполучення між небом і землею у Л. Стаффа постає образ вежі. Зокрема, у вірші "Peal" використанням образу вежі автор підкреслив вертикальну будову світу, а образом дороги – горизонтальну, наділивши обидва образи динамічними дієсловами руху "biegną", "pędzą": "Wieże biegną w niebo, w jutro pędzą wszystkie drogi" [4, 907].

В іншому творі Л. Стаффа "Zdjęty dzwon" звуки дзвону з вежі розносить стогін землі в повітряну далечинь. Отож цей прийом безпосередньо вказує на посередництво образу вежі між двома просторами – небом і землею:

*Zdejmują z wieży
Spізowy dzwon,
Którego ton,
Głęboki dźwięk,
Od wieków bieży,
Wciąż szerzej, szerzej
Roznosząc ziemi jęk
W powietrznych dal bezbrzeży,
W dal czterech świata stron [4, 22].*

Народна космологія представляє небесний світ ізоморфним земному, який виступає віддзеркаленням речей і явищ нижнього світу. Згідно з віруванням месопотамців прототипи рік Тигру і Євфрату знаходилися на окремих зірках, у алтайських народів гори мали прототипи на небесах, природний рельєф Єгипту отримав назви від назв небесних "полів", а в іранській космології впродовж зерванізму "у кожного земного поняття [...] є свій трансцендентний невидимий аналог на небесах, свого роду "ідея" в її платонівському розумінні. Кожна річ, кожне поняття має дві сутності: сутність менок і сутність гетик". Дослідник припускає, якщо існує видиме небо, то є і невидиме небо менок [5, 16–17].

Космологія Джордано Бруно також спростовує протилежність між землею і небом, стверджуючи, що одні й ті самі закони діють в усіх кутках Всесвіту. Ізоморфність / подібність нематеріального, скажімо, навіть духовного світу неба, матеріальному світу Землі йде ще від ідеалістичного вирішення Платоном основного питання філософії. Згідно з ідеалізмом Платона оточуючий нас матеріальний світ, який ми познаємо почуттями, є лише "тіню" і походить від світу ідей, а значить вторинний. Ще один факт, що говорить на користь первинності неба: ідеї незмінні, нерухомі й вічні, і за цими якостями Платон визнає їх

справжнім і дійсним буттям в той час, як явища і предмети матеріального світу скороминущі, змінні, виникають і гинуть, через що не можуть бути істинно сутніми.

Найчастіше у Л. Стаффа зустрічаємо мотив дублювання неба і його метонімічних образів у дзеркальному відображенні води, власне стоячої води ставу, озера тощо. У такому співставленні небо – вода маємо протиставлення верхнього і нижнього світів, оскільки у міфологічній традиції вода вважалася жилами землі, зокрема, вона належала до світу мертвих, беручи свій початок з підземного царства мертвих:

*Zielona woda złotym ogniem płonie
Odbitych w głębi jej pożółkłych drzew.
Baśń w niej jesienną powtarzają tonie
Odrotnym dziwem: brąz, bursztyń i krew.*

*Zwierciadła stawu jedwabny gobelin
Wplata w osnowę liści wątek fal,
Modrymi skrawki międzydrzewnych szczelin
Wprawiając w pożar chłodną nieba stal [4, 638].*

У вірші "Dziewicze brzozy" Л. Стаффа спостерігаємо інший варіант поєднання двох просторів – небо не відбивається у воді, а плавно прилягає до ставу, майже переходить у нього:

*Przez sieć gałęzi modrą morą
Prześwieca nieba skłon i staw [3, 628].*

Помислом ліричного героя твору "Wędrowka wesołego pielgrzyma" є дійти до таємного міста, що знаходиться "... skryte w mgłę, / W wieńcu ogrodów wiecznej, złotej wiosny..." [3, 353]. Намір його супроводжується декількома символічними мотивами з проблематики просторів неба – землі. Крім уже згадуваної конотації зіштовхнення двох просторів у воді ("Niebo roztopia szary smutek swój / W kałużach..."), простежується відомий нам мотив верхівки дерева разом з образом човна, який символізує переправу з одного світу в інший:

*Choć droga żmudna, uciążliwy szlak,
Żądze wędrowki ku niemu nie zginą,
Póki choć jeden szczyty kocha ptak,
Póki choć jedna łódź płynie głębiną [3, 353].*

Результатом віри в ізоморфізм неба до землі було велике значення у житті людей небесних явищ, які сприймалися як знамення. Наприклад, вважалося, що з народженням дитини на небі з'являється її двійник в образі нової зірки, а зі смертю людини зірка падає. Подібну картину спостерігаємо у ліриці Л. Стаффа: поет бачить на небі певну кількість зірок, що, на його твердження, є аналогами тих міст, в яких він перебував:

*Trzydzieści widzę w niebie gwiazd,
Reszta mnie nie obchodzi...
Bom widział właśnie tyle miast
W mych lat szczęśliwych młodzi.*

*Dziś, kiedy nazbyt drogie są
Podróże, kolej, jazdy,
Rad jestem, że w niebiosach lśnią
Te same co tam gwiazdy.*

Jedna jest najpiękniejsza, ach!

Wielka jak złota pestka.

Lśniła mi w pewnym mieście w dniach,

Gdy biła mi trzydziestka [4, 628].

В основі поетичної світобудови Л. Стаффа знаходиться бінарна просторова пара – небо і земля – дві площини-універсуми, що вміщують в себе або породжують інші об'єкти і предмети. Як типовий досократик сприймає речі у системі парних протилежностей, так і Л. Стафф частіше вдається до бінарної опозиції небо-земля, намагаючись в одному вірші, змальовуючи небо, описати у наступній строфі землю і навпаки:

... Patrzę na niemą ziemi samotność dokoła

I na milczących stropów sieroce bezmiary,

Gdzie zimna nieobecność mojego anioła

Zmienia pył srebrny w piasek kosmicznej Sahary.

Dusza jest głuchą kłęską i świat nic nie znaczy,

Miłość w próżnię przelewa swe gorzkie spowiedzie,

Choć niebo się bezradnie gwiazdami tłumaczy

I Drogą Mleczną ludzi się, że dokądś wiedzie [4, 747].

Іноді земля або небо заміщуються складовою частиною цього простору, як у вірші Л. Стаффа "Zły pejzaż":

Brązowe świeżą orką pole

Równo i płasko jak po stole

Ucieka w przestrzeń nieruchomo.

Ponad nim martwo się rozpina

Powietrzna pustka szaroszara... [4, 847].

На нашу думку, взаємодія цих двох площин у поезії Л. Стаффа краще за все передається за допомогою понять Ян та Ін, існуючих у давньокитайській філософській школі даосизму. Цікаво те, що згідно з концепцією цієї філософії Ян та Ін є Небом і Землею, оскільки у результаті "згущення" Ці (енергія) виникло розділення на світлі й легкі ЯН-Ці, що піднялися вгору і сформували небо, а також мутні й важкі ІНЬ-Ці, що спустилися донизу і створили землю.

Будучи одночасно протилежними і взаємопов'язаними, Ян та Ін протистоять і доповнюють одне одного; не в змозі існувати ізольовано, вони при певних обставинах виявляються і трансформуються одне в одне. Стаючи своєрідною інтерпретацією матеріалістичного принципу єдності й боротьби протилежностей, який лежить в основі усіх проявів навколишнього світу, теорія Ін-Ян доводить, що все у природі має два начала.

Подібно Яну та Ін, простори неба і землі у поезії Л. Стаффа теж перебувають у постійній взаємодії і взаємозалежності один від одного: "Ziemia znów z niebem się jednoczy..." [4, 741].

У вірші "Szczęście" Л. Стафф прямо називає зв'язок землі і неба шлюбом, не застосовуючи метонімії, символи поєднання, якими є Світове дерево, сходи, вежа тощо:

Widzisz ten lasu pas na widnokregu,

Śniący w marzeniu mgły złotibłękitnej,

W takim cudownym dla rąk niedosięgu

I jeno oczom tęskniącym uchwytny?

Tam dal kojarzy ślub ziemi i nieba,

Któremu czarem nic nie może sprostać... [4, 331].

Саме в контексті шлюбу неба і землі у вірші "Natchnienie" можна, на наш погляд, розглянути образ блискавки, що б'є в землю, не як просте явище природи, зображене Л. Стаффом у творі, а враховуючи символічну традицію, насамперед як священний союз запліднюючого небесного бога і сприймаючої матері-землі: "I śmieję się jak dziewczyna, kiedy o trzy kroki / Piorun się w ziemię zaryje" [4, 921].

Літературознавець Є. Квятковський бачить у поєднанні Л. Стаффом землі й неба "мотиву łączenia przeciwieństw" [2, 260], як власне визначає сам Л. Стафф: "W tajne przeciwieństw swych powinowactwo / Ziemia i niebo jednoczą się zmierzchem".

Продовження цього вірша демонструє очевидне тісне переплетення і розчинення одного простору в іншому:

I gdy brud nizin ginie w nocy kirze,

Wysoko w górze gwiazdami srebrnemi

Rozkwita w niebios najświętszym lazurze

Wieczny, przeczysty sen zhańbionej ziemi [4, 580].

Першоелементи Ян та Ін не тільки з'являють принцип взаємодії неба і землі. На самому початку регламентуючись у діархії як світла і темна сторона одного цілого, Ян, що уособлює активний творчий чоловічий принцип, та Ін, який є пасивним руйнуючим жіночим принципом, чергуючись, задають циклічність усім опозиційним процесам у природі: ночі і дню, ранку і вечору, зими і літу, холоду і теплу тощо. Таким чином, Ян та Ін постають універсальними знаками / контекстами, вони є своєрідним топосом, який водночас вказує на простір і час.

В язичницькій міфології слов'ян існувало уявлення про небо, яке постає випуклою кришкою, ковпаком, стелею або дахом, що накриває землю. Це відтворює поезія Л. Стаффа: "pod niebem brudnosiwym jak uliczne bruki / mgła przesrebrza pozostałe miejskich klonów czoła..." [4, 344].

Однак витоки такої акцентації на розташуванні неба над землею у творчості Стаффа знаходяться не тільки в уявленні неба як кришки. Справа в тому, що до основи більшості віршів Л. Стаффа закладено не рівноправно збалансоване протиставлення неба і землі, як це пропагує філософія Ін та Ян, а вивіщення ролі неба, за яким Л. Стафф закріплює першочерговість, визнаючи таким чином ієрархічний характер відносин між об'єктами універсума, як це зазначали конфуціанці, що відносили небо до сфери "благородного". За уявленнями давніх китайців, "безособове, але всевидяче небо керувало усім перебігом подій у Всесвіті" [1].

Починаючи свої вірші рядками "Pod niebem brudnosiwym..." [4, 344], "Pod szarym nieba ołowem...", Л. Стафф відразу скеровує увагу читача на вертикальну модель світу використанням прийменника "під" або навпаки "над", який вказує на відштовхування від простору Землі: "Nad Ziemią noc..." [4, 828]. У вірші "Nad morzem" спостерігаємо відразу протиставлення опозиційних прийменників "над" – "під" у самій назві і рядку: "Pod niebem, które błękit rozpina pogodny..." [4, 773].

Отже, у міфопоетичній вертикалі поезії Л. Стаффа домінує просторова опозиція неба – землі, що існує діархійно майже у кожному окремому творі, хоча першість належить небу. Космічна вісь, неформально поєднуючи небо й землю, у віршах Л. Стаффа представлена

через образи дерева, вежі тощо. Згідно з аналізом доробку польського поета очевидна наявність ідеї ізоморфності небесного та земного світів, яка простежується через мотив дублювання неба у дзеркалі водної стихії.

Література

1. История философии / Отв. ред. В.П. Кохановский, В.П. Яковлев. Учебник для высших учебных заведений. – 2-е изд. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 576 с. // http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Kohan/02.php.
2. Kwiatkowski J. U podstaw liryki Leopolda Staffa. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1966. – 285 s.
3. Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – T.1. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – 1147 s.
4. Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – T.2. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – 1033 s.
5. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость. – Спб.: Алетейя, 1998. – 249 с.
6. Элиаде М. Шаманизм. Архаические техники экстаза. – К.: София, 1998. – 384 с.

Анотація

У статті розглядається реляція "небо – земля" у міфопоетичній моделі світу поезії Л. Стаффа. Автор приходить до висновку, що польський поет віддає першість площині неба.

Summary

The article deals with a correlation "heaven – earth" in the mythopoetical model of the world of Leopold Staff's poetry. The author finds that the Polish poet gives a superiority to the area of heaven.

Ключові слова: міфопоетична модель світу, просторова опозиція, вертикаль, горизонталь, Світове дерево, ізоморфність.

Key words: mythopoetical model of the world, spatial opposition, vertical, horizontal, World tree, isomorphism.